

کارکرد رفتاری و کنشی فرهنگ انتظار در تعمیق راهبرد مقاومت*

محمود ملکی‌راد^۱

چکیده

مفهوم انتظار یکی از کانونی‌ترین مفاهیم فرهنگی شیعه است و در روایات از آن به برترین اعمال، با فضیلت‌ترین و بهترین عبادات و برترین جهاد امت یاد شده است. شهید سلیمانی علیه السلام، یکی از برجسته‌ترین تربیت‌یافتگان فرهنگ انتظار است و با درک عمیقش از انتظار، راهبرد مقاومت را در منطقه، عمق ویژه‌ای بخشید. وی با بهره‌گیری از فرهنگ انتظار توانست الگوی مناسبی از انسان منتظر را به عنوان یک مدرسه و مکتب درس آموز به نمایش گذارد. بررسی نقش فرهنگ انتظار در تعمیق و گسترش راهبرد مقاومت که مکتب شهید سلیمانی علیه السلام از آن الگو گرفته است؛ می‌تواند در شناسایی توانایی‌ها و ویژگی‌های پایداری موجود در فرهنگ انتظار؛ همچنین در شناخت فرصت‌ها و چالش‌ها به منظور رسیدن به هدف‌های بلندمدت و ترسیم آینده مطلوب، کمک نماید. از این رو پژوهش پیش‌رو تلاش دارد با رویکرد کیفی و با روش تحلیل محتوا، منابع موجود کتابخانه‌ای و دیجیتالی، را مورد بررسی قرار دهد؛ و ضمن تبیین مفاهیم «فرهنگ، انتظار، راهبرد، مقاومت و مکتب» به این سوال پاسخ دهد که: فرهنگ انتظار برای تعمیق و گسترش راهبرد مقاومت در مکتب شهید سلیمانی علیه السلام چه نقشی داشته و این مکتب چگونه از آن الگو گرفته است؟ از مهم‌ترین یافته‌ها و نوآوری‌های این مقاله تبیین نقش فرهنگ انتظار برای تقویت و تعمیق راهبرد مقاومت در مکتب شهید سلیمانی علیه السلام در حیطه رفتارها و کنش‌ها است که مورد بررسی قرار داده شده و به آناری چون: شجاعت، عدالت‌ورزی، ظلم‌ستیزی، تعهد و مسئولیت‌پذیری و... که فرهنگ انتظار در تحکیم آنها نقش دارد؛ و می‌تواند موجب تقویت و تعمیق راهبرد مقاومت شود؛ اشاره شده است. برای تأیید مطالب یاد شده، از بیانات مکتوب و منقول شهید سلیمانی علیه السلام که در تبیین اندیشه مقاومت مبتنی بر فرهنگ انتظار نوشته و یا ایراد شده؛ استفاده گردیده است.

واژگان کلیدی

رفتار، کنش، انتظار، تعمیق، مقاومت.

مقدمه

اندیشه مهدویت در فرهنگ اسلامی به خصوص شیعی از اهمیت و جایگاه ممتازی برخوردار

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۲۹

۱. عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم، ایران (m.malekirad@isca.ac.ir).

است و در حوزه‌های مختلف کارکردهایی دارد و آثار متعددی بر آن مترتب است. بیشترین آثار و کارکردهای آن، با بحث «انتظار» گره خورده است. انتظار پویا همواره می‌تواند در حرکت‌های اجتماعی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، نظامی و ... نقش آفرین باشد؛ و در تقویت راهبرد مقاومت نیز دارای نقش و کارکرد است. شهید سلیمانی علیه السلام به لحاظ شخصیتی تحت لوای دین اسلام و رهبری داهیانه امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (مدظله) به گونه‌ای تربیت شده بود که راه و منش او الگوآفرین و درس آموز است؛ و به تعبیر رهبر فرزانه انقلاب اسلامی (مدظله)؛ باید به وی به چشم یک مکتب، یک راه، یک مدرسه درس آموز، نگاه کرد (حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۱۰/۲۷).^۱ ایشان علاوه بر تعامل سازنده با همه نیروهای وفادار به انقلاب اسلامی با هر طیف و جناحی، در میدان عمل با مدیریت جهادی و خستگی ناپذیر با اقدام و عمل به‌هنگام در دل سختی‌ها و نامایمات و خطرات وارد می‌شد و در صدد بود تا اهداف بلند انقلاب اسلامی به هدف تحقق تمدن نوین اسلامی، به‌منصه ظهور برسد. چنین شخصیتی که با الگو و اسوه شدنش در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و امنیتی مکتب‌ساز شده؛ از بن‌مایه‌های فکری، اعتقادی و کلامی متقنی برخوردار بود که از وی انسانی شجاع و راسخ و پایدار ساخته بود که با نیتی پاک و خالص اقدام و عمل می‌کرد. گفتگو از نقش و کارکرد فرهنگ انتظار برای راهبرد مقاومت که شهید سلیمانی علیه السلام در شکل‌گیری آن تلاش بسیاری نموده؛ مهم است. در واقع جبهه مقاومتی که شهید سلیمانی علیه السلام در جهان اسلام و در منطقه غرب آسیا به‌وجود آورده از فرهنگ انتظار و مهدویت اشراب شده و برای تقویت روحیه مقاومت از آن الهام گرفته است. تبیین ابعاد مختلف کارکرد و نقش فرهنگ انتظار در حوزه مقاومت علاوه بر آثار نظامی و اجتماعی و سیاسی آن، در ارائه الگو برای نسل جدید، دارای تأثیر بسیاری خواهد بود. پژوهش حاضر در پی آن است که با استفاده از رویکرد کیفی و با روش تحلیل محتوا، نقش و کارکردهای فرهنگ انتظار در عمق بخشی و گسترش راهبرد مقاومت در مکتب شهید سلیمانی علیه السلام را مورد واکاوی قرار دهد و به این پرسش پاسخ گوید که: فرهنگ انتظار برای تعمیق راهبرد مقاومت چه نقشی داشته و چگونه بالندگی جبهه مقاومت براساس مکتب شهید سلیمانی علیه السلام را موجب شده است؟ در پاسخ به این پرسش، ابتدا با استفاده از آیات و روایات ناظر به مهدویت و انتظار و ویژگی‌های یاران امام مهدی علیه السلام، کارکردهای

۱. خطبه‌های نماز جمعه در تاریخ ۱۳۹۸/۱۰/۲۷؛ ۴۴۶۹۵؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۴۶۹۵>

فرهنگ انتظار شناسایی و در حیطه رفتاری^۱ دسته بندی و گفته شده فرهنگ انتظار برای راهبرد مقاومت می تواند دارای چنین کارکردهایی باشد و در ادامه با استفاده از نوشته ها و بیانات شهید سلیمانی علیه السلام و یا سخنان دیگران مانند مقام معظم رهبری (مدظله) در باره شهید سلیمانی علیه السلام که ناظر به مهدویت و انتظار است؛ به نقش فرهنگ انتظار برای تعمیق و گسترش راهبرد مقاومت در مکتب آن شهید عزیز مورد بررسی قرار داده می شود. از این جهت در نوشته پیش رو بعد از مفهوم شناسی، مهم ترین نقش و کارکرد رفتاری و کنشی فرهنگ انتظار که در تعمیق و گسترش راهبرد مقاومت تأثیرگذار بوده و مکتب شهید سلیمانی علیه السلام از آن بهره گرفته مورد بررسی قرار داده شده است. لازم به یادسپاری است که در این حوزه تاکنون کار پژوهشی با این ویژگی انجام نشده است.

مفهوم شناسی

۱. رفتار

واژه رفتار (BEHAVIOR) در لغت به معنی سلوک، رفتن، روش، طرز حرکت، طرز عمل آمده است (عمید، ۱۳۶۳: ج ۳، ۲۵۰۶). شیوه معمول عمل و زندگی، و در اصطلاح روان شناسی به عنوان نحوه گذران هستی یا کنش یک فرد چه در زندگانی عادی و چه در برابر اوضاعی خاص تعریف شده است؛ و در روان شناسی اجتماعی و جامعه شناسی، رفتار اجتماعی عبارت است از نحوه بود و شیوه های عمل مجموعه های اجتماعی که رفتار اجتماعی تمامی افراد متعلق به آن مجموعه از نوعی همگنی و ثبات برخوردار است... رفتارهای اجتماعی معمولاً پایا و جا افتاده اند. (آلن بیرو، ۱۳۷۵: ۳۰). در واقع رفتار از هنجار ظهور و بروز پیدا می کند و هنجارها الگوی رفتارها به شمار می روند. از این رو بروس کوئن هنجار را الگوی رفتاری مشترک یا معیارهای رفتاری می داند (کوئن، ۱۳۸۳: ۷۴). در واقع هنجارهای اجتماعی، رفتارهای معینی را شکل می دهند که براساس ارزش های اجتماعی شکل می گیرند. یعنی هنجارها براساس ارزش ها شکل می گیرند و معیارهای رفتارند. در نتیجه در صورتی که ارزش های حاکم بر جامعه برگرفته از اندیشه امامت و مهدویت باشد؛ لزوماً هنجارها و رفتارهای حاکم بر اجتماع نیز ماهیت مهدوی پیدا خواهند نمود. از این رو برای فهم چگونگی کارکرد رفتاری و کنشی فرهنگ

۱. لازم به یادآوری است که کارکردهای انتظار برای تعمیق مقاومت را در سه حوزه باوری و ارزشی و رفتاری می توان مورد بررسی قرار داد. در این مقاله به جهت محدودیت حجم برای مقاله علمی پژوهشی، تنها حوزه رفتاری مورد بررسی قرار داده شده و دو حوزه باوری و ارزشی به مقاله ای دیگر موکول شده است.

انتظار برای مقاومت ابتدا باید دید که فرهنگ مهدویت و انتظار دارای چه هنجارهایی است که براساس آنها رفتارها و کنش‌های لازم برای تقویت مقاومت شکل خواهد گرفت.

۲. انتظار

انتظار در لغت به معنی مراقب بودن و توقع چیزی داشتن (ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۱، ۴۲۴؛ زبیدی، ۱۴۱۴: ج ۲، ۳۱) و چشم به راه بودن چیزی است؛ و در تعریف اصطلاحی، عبارت است از یک حالت قلبی و روحی که حکایت از آمادگی فرد برای چیزی است که انتظار آن را می‌کشد (موسوی اصفهانی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۱۵۲). بنابراین انتظار به معنای چشم به راه بودن نسبت به حقیقتی که فرد آماده دیدار او باشد؛ است. از این رو منتظر کسی است که در خود آمادگی لازم برای ظهور امام زمان عجل الله فرجه را ایجاد می‌کند. این آمادگی باعث می‌شود تا وی از حالت روحی مناسبی برخوردار باشد و با تلاش و مجاهدت خود را برای رسیدن به آینده‌ای روشن آماده نگه دارد. با این وصف انتظار از سنخ تلاش و عمل و تکاپو و تحرک است. در نهایت در جمع‌بندی معنای اصطلاحی انتظار می‌توان گفت:

انتظار به معنای اشتیاق انسان، برای دست‌رسی به وضعی برتر و بالاتر است و این حالتی است که بشر همیشه باید در خود حفظ کند و پیوسته در حال انتظار فرج الهی باشد (حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۱۰/۶).^۱

۳. مقاومت

این واژه از ریشه «ق - و - م» است و برای آن معانی مختلفی مانند: اعتدال (طریحی، ۱۳۷۵: ج ۳، ۵۶۶)، ثبات و مداومت (ابن اثیر، ۱۳۶۷: ج ۴، ۱۲۵)، پایداری، ایستادگی، پافشاری، استقامت، پایداری (دهخدا، ۱۳۳۰: ج ۶، ۲۱۸۱)، و پایداری، ثبات (معین، ۱۳۷۵: ج ۱، ۲۵۵) گفته شده است. «استقامت با توجه به معنای طلبی باب استفعال، به معنای طلب قیام است و استمرار و استدامت و مانند آن از لوازم معنای اصلی به شمار می‌آید» (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۱۱، ۴۷).

در اصطلاح به معنی استقامت در مقابل دشمنان اعم از کفار و منافقان و مشرکان است.

کارکرد رفتاری و کنشی فرهنگ انتظار برای تعمیق راهبرد مقاومت

فرهنگ از عقاید و باورها، ارزش‌ها، هنجارها، رفتارها و کنش‌ها تشکیل شده؛ رفتارها و

۱. بیانات در دیدار با اقشار مختلف مردم ۱۳۷۵/۱۰/۶؛ ۱۷۹۱۷: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=۱۷۹۱۷>

کنش‌ها براساس باورها و ارزش‌ها شکل می‌گیرند. مهدویت و انتظار به عنوان تجلی کامل دین اسلام که مبتنی بر بنیان‌های فکری و باورهای اصیل دینی است؛ علاوه بر آن که در تقویت و تعمیق ارزش‌ها دارای نقش است؛ به رفتارهای منتظران نیز جهت می‌دهد و رفتارهای متناسب با آن را ایجاد می‌کند و آثاری را در جامعه منتظر به وجود می‌آورد که در تعمیق راهبرد مقاومت می‌تواند نقش داشته باشد. در این گفتار برخی از مهم‌ترین کارکردهای رفتاری و کنشی فرهنگ انتظار که در تعمیق راهبرد مقاومت دارای نقش اساسی است؛ اشاره خواهد شد و در نهایت با مکتب شهید سلیمانی علیه السلام سنجیده شده و به شواهدی از سلوک و رفتار آن شهید عزیز که متأثر از رفتارها و کنش‌های برگرفته از فرهنگ انتظار برای راهبرد مقاومت است؛ استشهداد می‌شود.

مهم‌ترین کارکردهای رفتاری و کنشی فرهنگ انتظار برای تعمیق راهبرد مقاومت عبارتند از:

۱. تهذیب نفس و تقوا و مقاومت

خودسازی و تهذیب نفس یکی از کارکردهای فرهنگ انتظار است. اعتقاد به مهدویت و باور به ظهور امام مهدی علیه السلام جامعه منتظر را تحت تأثیر خویش قرار می‌دهد و موجب تحکیم و تعالی ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی و تربیتی می‌شود. با عنایت به این مطلب در روایات، «انتظار فرج بالاترین اعمال امت دانسته شده است» (صدوق، ۱۳۵۹؛ ج ۲، ۶۴۴).^۱ زیرا منتظران که حضرت مهدی علیه السلام را زنده کننده ارزش‌های انسانی و اسلامی در جهان می‌دانند، سعی خواهند نمود خود را با معیارهای مورد پذیرش امام تطبیق دهند و در صدد باشند تا با پیاده کردن آموزه‌های دینی سهمی در این زمینه داشته باشند. بنابراین اعتقاد به امامت و باور به ظهور امام مهدی علیه السلام می‌تواند برای منتظران خودسازی و تربیت اخلاقی را به دنبال داشته باشد و از یکایک آنان انسان‌های الهی و نیروهای زبده، لایق، و با تقوایی بسازد که همواره خود را آماده دفاع از آرمان‌ها و اهداف امام زمان علیه السلام نگه می‌دارند. از این رو انتظار مصلح جهانی آماده باش فکری و اخلاقی، مادی و معنوی را به دنبال دارد. زیرا برای تحقق بخشیدن ظهور مصلح جهانی نیازمند به انسان‌هایی بزرگ و مصمم و نیرومند و شکست‌ناپذیر و پاک و بلند نظر دارد. بنابراین از آن جایی که منتظران خود را به امام زمان علیه السلام منتسب می‌دانند؛ التزام عملی دارند تا در پیروی از آن حضرت پیش قدم باشند و آن حضرت را الگوی خویش قرار دهند. از آثار این الگو گرفتن این است که آنان در رفتار فردی و اجتماعی بر طبق خواست امام حرکت می‌کنند

۱. «أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي ائْتِظَارُ الْفَرَجِ مِنَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ».

و مسیر زندگی خویش را براساس آن تنظیم می‌نمایند. از طرفی چون خواست امام بر طبق خواست خداوند است و بر محور آن می‌چرخد و غیر از آن نیست، رفتار فردی و اجتماعی منتظران نیز متأثر از اوامر و نواهی الهی و بر محور رضایت مندی خداوند خواهد بود؛ و سعی آنان بر این است که همواره در این راه ثبات قدم و بر این امر مراقبت دائمی داشته باشند. مداومت منتظران بر این مطلب موجب می‌شود تا تقوا و پرهیزکاری در عمق روح و روان آنان به صورت ملکه درآید و در سلوک فردی و اجتماعی‌شان تأثیرگذار باشد. از این رو امام صادق علیه السلام دین‌داری و محافظت بر تقوا را وظیفه مردم در زمان غیبت معرفی کرده است (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ۳۳۵-۳۳۶).^۱ و بر طبق روایتی دیگر آن حضرت از جمله اوصاف یاران امام مهدی علیه السلام را پرهیزکاری و تقوای الهی معرفی کرده است (نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۰۰).^۲ همچنین امام باقر علیه السلام تهذیب نفس و خودسازی و برطرف شدن از آلودگی گناه را علت فرج معرفی نموده است (طوسی، ۱۴۱۱: ۳۳۹).^۳

در روایت دیگری نیز آن حضرت با تأکید بر تهذیب و خودسازی می‌فرماید:
ای گروه شیعه! شما همچون سرمه‌ای که به چشم می‌کشند خالص می‌شوید (همان: ۳۳۹).^۴

از مجموعه این روایات برمی‌آید که منتظران باید علاوه بر تربیت معرفتی، در تربیت ارزشی و اخلاقی و تهذیب نفس نیز تلاش نمایند و سرآمد باشند. از این جهت شهید سلیمانی رحمته الله علیه با تمسک به ولایت امام مهدی علیه السلام خود را به عنوان سرباز آن حضرت، خودسازی و تهذیب نفس را سرلوحه زندگی خود و برنامه اصلی خویش قرار داد و با پیشرفت در این حوزه به مقاماتی چون اخلاص دست یافت؛ و مصداق روشنی از مصادیق روایاتی که در وصف منتظران و یاران امام مهدی علیه السلام آمده «رُهْبَانٌ بِاللَّيْلِ لِيُوثَّ بِالنَّهَارِ» (مفید، ۱۴۱۳: ۲۰۸)؛ گردید.

همرزم شهید سلیمانی رحمته الله علیه در باره ویژگی معنوی ایشان می‌گوید:
طی سال‌ها رفاقت با حاج قاسم هیچ وقت ندیدم نماز شب شهید سلیمانی قطع شود. آن هم نه نماز شبی عادی، نماز شب‌های او همیشه با ناله و اشک و اندوه به درگاه خدا بود. من با شهید سلیمانی رفت و آمد داشتم حتی بارها در منزل‌شان خوابیدم،

۱. «إِنَّ لِصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ غَيْبَةً فَلْيَتَّقِ اللَّهَ عِبْدٌ وَ لِيَتَمَسَكَ بِدِينِهِ».

۲. «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ الْقَائِمِ فَلْيَنْتَظِرْ وَ لِيَعْمَلْ بِالْوَرَعِ وَ مَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ وَ هُوَ مُنْتَظَرٌ».

۳. «هِيَ هَاتِ هَيْهَاتَ لَا يَكُونُ فَرَجُنَا حَتَّى نَعْرَبَلُوا ثُمَّ نَعْرَبَلُوا ثُمَّ نَعْرَبَلُوا يَقُولُهَا ثَلَاثًا حَتَّى يَذْهَبَ [اللَّهُ تَعَالَى] الْكَدْرَ وَ يُبْقِيَ الصَّفْو».

۴. «عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ [وَ اللَّهُ] لِنُتَمَخَّصُنَّ يَا مَعْشَرَ الشَّيْعَةِ شِبَعَةَ آلِ مُحَمَّدٍ كَمَخِيضِ الْكُخْلِ فِي الْعَيْنِ».

اتاق مهمانان با اتاق حاج قاسم فاصله داشت اما من با اشک‌ها و صدای ناله‌های او برای نماز بیدار می‌شدم (کاوه، ۱۳۹۸: ۴۸).

این ویژگی موجب شده بود که ایشان در میدان جنگ و در گرماگرم نبرد نیز به شدت مراقب حدود و ثغور شرعی بود. «در میدان جنگ، گاهی افراد حدود الهی را فراموش می‌کنند، می‌گویند وقت این حرف‌ها نیست؛ او نه، او مراقب بود. آن جایی که نباید سلاح به کار برود، سلاح به کار نمی‌برد؛ مراقب بود که به کسی تعدی نشود، ظلم نشود؛ احتیاط‌هایی می‌کرد که معمولاً در عرصه نظامی، خیلی‌ها این احتیاط‌ها را لازم نمی‌دانند؛ [لکن] او احتیاط می‌کرد» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).^۱ بدین جهت مقام معظم رهبری (مدظله) بالاترین خصلت اخلاقی شهید سلیمانی علیه‌السلام را اخلاص او برشمرده که حکایت از معنویت و تقوای ایشان دارد. «سال‌ها مجاهدت مخلصانه و شجاعانه در میدان‌های مبارزه با شیاطین و اشرار عالم و سال‌ها آرزوی شهادت در راه خدا، سرانجام سلیمانی عزیز را به این مقام والا رسانید» (حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳).^۲ «اگر اخلاص نباشد، این جور دل‌های مردم متوجه نمی‌شود؛ دل‌ها دست خدا است؛ این که دل‌ها این جور همه متوجه می‌شوند، نشان دهنده این است که یک اخلاص بزرگی در آن مرد وجود داشت» (همان: ۱۳۹۸/۱۰/۱۳).^۳ در نتیجه ایشان اهل معنویت بود و ریا در او راه نداشت. «اهل معنویت و اخلاص و آخرت‌جویی بود و اهل تظاهر نبود» (همان: ۱۳۹۹/۹/۲۶).^۴ در واقع معنویت و تقوای او موجب شده بود که این چنین در قلوب آزادگان جهان جای بگیرد و شهادتش را برجسته نماید «معنویت او، شهادت او را این جور برجسته کرد» (همان: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).^۵ نیروهای تحت امر شهید سلیمانی علیه‌السلام با دیدن این روحیه در ایشان، شیفته وی می‌شدند و برای انجام مأموریتی که حاج قاسم به آنان می‌داد با جان و دل انجام می‌دادند و با تزریق روح مقاومت در خود، تمام قد در مقابل جبهه استکبار ایستادند و در میدان نبرد، جبهه استکبار را علیرغم همه تلاش‌ها و برنامه‌ریزی‌هایی که انجام می‌داد و پول‌هایی که خرج کرده بود؛ از دست‌رسی به اهدافش ناکام گذاردند.

۱. بیانات در دیدار با مردم قم، در تاریخ ۱۳۹۸/۱۰/۱۸: ۴۴۹۵۰. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۴۹۵۰:۱۳۹۸/۱۰/۱۸>
۲. پیام به مناسبت شهادت سردار سلیمانی علیه‌السلام، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳.
۳. حضور رهبر معظم انقلاب در منزل شهید سلیمانی علیه‌السلام، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳.
۴. بیانات در دیدار با دست‌اندرکاران اولین سالگرد شهید سلیمانی، ۱۳۹۹/۹/۲۶: ۴۶۹۴۴. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۴۹۵۰:۱۳۹۸/۱۰/۱۸>
۵. بیانات در دیدار با مردم قم، در تاریخ ۱۳۹۸/۱۰/۱۸: ۴۴۹۵۰. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۴۹۵۰:۱۳۹۸/۱۰/۱۸>

۲. صبر و پایداری و مقاومت

صبر و پایداری یکی دیگر از ویژگی‌های اخلاقی منتظران است که در رفتار و کنش آنان ظهور و بروز پیدا می‌کند. «صبر» در لغت به معنی بردباری و شکیبایی است (دهخدا، ۱۳۴۱: ج ۳۲، ۱۳۰). صبر و بردباری در تکامل روحی و معنوی انسان و به تبع آن در تعمیق مقاومت؛ نقش مهمی دارد. از این رو در قرآن کریم و روایات بر آن تأکید زیادی شده است. خداوند در قرآن کریم صبر را مایه رهبری و پیشوایی عده‌ای بر شمرده که به واسطه صبر به این مقام و منزلت رسیده‌اند (سجده: ۲۴).^۱ در روایات فراوان نیز بر اهمیت صبر تأکید شده و آن را به منزله سر برای ایمان بر شمرده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ۸۷).^۲

روایاتی که ویژگی‌های مردم عصر غیبت را بر شمرده‌اند؛ صبر به عنوان یکی از آن ویژگی‌ها معرفی شده است. بر این اساس انسان منتظران باید در مقابل حوادث ایام صبر و شکیبایی داشته باشند تا بتوانند بر سختی‌های دوران غیبت غلبه کنند. رسول خدا ﷺ در این زمینه می‌فرماید:

خوشا به حال صبرکنندگان در دوران غیبت، خوشا به حال پابرجایان بر راه اهل بیت علیهم‌السلام، اینها کسانی هستند که خداوند در معرفی‌شان فرمود: این‌ها در گروه حزب الله هستند و اینان رستگارانند (خزاز رازی، ۱۳۶۰: ۶۰).^۳

در این روایت مردمان زمان غیبت و منتظران به واسطه برخورداری از صبر و بردباری مورد تمجید رسول خدا ﷺ واقع شده‌اند.

شهید سلیمانی رحمته‌الله‌علیه به عنوان فردی که در مکتب انتظار درس آموخته بود؛ صبر و بردباری و تحمل سختی‌ها در راه خدا یکی از ویژگی‌های بارز آن شهید عزیز بود. همین ویژگی موجب شده بود تا ایشان برای دست‌زدن به کارهای بزرگ و به ظاهر ناشدنی خود را آماده نماید و روحیه شکست‌ناپذیری را در خودش و نیروهای تحت امرش تقویت کند. از مهم‌ترین مظاهر صبر و بردباری آن شهید عزیز را می‌توان در دفاع از حرم اهل‌البیت علیهم‌السلام نشان داد که با استقامت و مجاهدت شبانه‌روزی ایشان آن اماکن مقدس از آسیب دشمنان اسلام محافظت گردید.

۱. «وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَ كَانُوا بآيَاتِنَا يُوَفِّقُونَ».

۲. «الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ فَإِذَا ذَهَبَ الرَّأْسُ ذَهَبَ الْجَسَدُ كَذَلِكَ إِذَا ذَهَبَ الصَّبْرُ ذَهَبَ الْإِيمَانُ».

۳. «طَوْتِي لِلصَّابِرِينَ فِي غَيْبَتِهِ طَوْتِي لِلْمُتَّقِينَ عَلَى مَحَبَّتِهِمْ أَوْلِيكَ وَصَفَهُمُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَقَالَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَقَالَ أَوْلِيكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ».

۳. تعهد و مسئولیت‌شناسی و مقاومت

از دیدگاه اسلام، انسان موجودی مسئول است و در برابر خدا، خودش، مردم و طبیعت مسئولیت دارد. از این جهت تعهد و مسئولیت‌پذیری یکی از فضایل اخلاقی است که به عنوان سرمایه اجتماعی می‌تواند در پیشرفت و تعالی جامعه نقش داشته باشد. مسئولیت‌پذیری یعنی این‌که فرد نسبت به اعمال و رفتارهای فرد و جامعه بی‌تفاوت نباشد و احساس تعهد و مسئولیت کند؛ و در پی اصلاح امور باشد. در مقابل، بی‌مسئولیتی به معنای بی‌تفاوتی نسبت به رفتارهای فرد و جامعه است.

از این رو تعهد و مسئولیت‌شناسی یکی دیگر از ویژگی‌های اخلاقی منتظران به‌شمار می‌رود. بر طبق این ویژگی منتظران علاوه بر خودسازی، نسبت به دیگران نیز احساس مسئولیت دارند و با تبلیغ دین و اصلاح دیگران، در صدد زمینه‌سازی برای ظهور برمی‌آیند. از این رو منتظران با احساس مسئولیت در قبال دیگران و با ایفای نقش اصلاح‌گری خودشان و با تربیت نیروهای کارآمد، زمینه‌سازی برای ظهور را تسهیل می‌کنند؛ و با ایجاد زمینه‌ها و بسترهای لازم، آمادگی مردم را برای پذیرش حکومت جهانی امام زمان علیه السلام فراهم می‌آورند. اهمیت مسئولیت‌شناسی در حدی است که در روایات بدان اشاره شده است.

بر طبق روایتی رسول خدا صلی الله علیه و آله منتظران و یاران امام مهدی علیه السلام را همانند مشک معرفی کرده که بوی خوشی از آنان در زمین پراکنده می‌شود به‌گونه‌ای که هرگز متغیر نمی‌شود و نورشان همانند نور ماه است که هرگز خاموش نمی‌شود (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ۲۶۸).^۱ پراکندن بوی خوش از سوی منتظران کنایه از تأثیرگذاری آنان در جامعه است و آن نیز حاکی از تعهد و مسئولیت‌شناسی‌شان است به طوری که همانند مشعل‌های هدایت می‌درخشند و پرتوافشانی می‌کنند؛ و در مقابل آسیب‌ها و ناهنجاری‌هایی که ممکن است به جامعه روی آورد روشنگری کرده و از آسیب‌ها و معضلاتی که ممکن است متوجه جامعه شوند، جلوگیری به عمل می‌آورند.

در روایتی دیگر امام سجاد علیه السلام منتظران و مردم زمان غیبت امام مهدی علیه السلام را که معتقد به امامت او هستند و در انتظار ظهور وی به‌سر می‌برند، را با فضیلت‌ترین مردم همه زمان‌ها معرفی نموده و دعوت سری یا علنی مردم به دین الهی را از اوصاف‌شان برشمرده است (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ۳۲۰).^۲ بر طبق این روایت، تعهد و مسئولیت‌شناسی منتظران

۱. «... مُجْدُونَ فِي طَاعَتِهِ... مَثَلُهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَثَلِ الْمِسْكِ يَسْطَعُ رِيحُهُ فَلَا يَتَغَيَّرُ أَبَدًا وَ مَثَلُهُمْ فِي السَّمَاءِ كَمَثَلِ الْقَمَرِ الْمُنِيرِ الَّذِي لَا يُطْفَأُ نُورُهُ أَبَدًا...».

۲. «يَا أَبَا خَالِدٍ إِنَّ أَهْلَ زَمَانِ غَيْبَتِهِ الْقَائِلِينَ بِإِمَامَتِهِ وَ الْمُنتَظِرِينَ لِظُهُورِهِ أَفْضَلُ مِنْ أَهْلِ كُلِّ زَمَانٍ... وَ الدُّعَاءُ إِلَى دِينِ اللَّهِ

موجب می‌گردد تا علاوه بر آن که خودشان به دین الهی ملتزمند دیگران را نیز به دین الهی دعوت کنند و در نتیجه از آنان نیز افراد نیک و صالحی پرورش یابند. بنابراین تعهد و مسئولیت‌پذیری و اقدام و عمل را می‌توان یکی از ویژگی‌های بارز منتظران به‌شمار آورد. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله) با اشاره به این مطلب، آمادگی منتظران برای سربازی امام زمان عجله را که از تعهد و مسئولیت‌شناسی آنان نشأت گرفته را از ویژگی‌های انتظار پویا برشمرده است:

انتظار به معنای این است که ما باید خود را برای سربازی امام زمان عجله آماده کنیم. سربازی امام زمان، کار آسانی نیست. سربازی منجی بزرگی که می‌خواهد با تمام مراکز قدرت و فساد بین‌المللی مبارزه کند، احتیاج به خودسازی و آگاهی و روشن بینی دارد. ... اگر ما سرباز امام زمانیم، باید خود را برای مبارزه با اینها آماده کنیم. بزرگ‌ترین وظیفه منتظران امام زمان عجله این است که از لحاظ معنوی و اخلاقی و عملی و پیوندهای دینی و اعتقادی و عاطفی با مؤمنین و همچنین برای پنجه درافکندن با زورگویان، خود را آماده کنند (حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۰۷/۳۰).^۱

بنابراین انتظار پویا، تعهد و احساس مسئولیت را در بطن خود دارد و این امر مقاومت در برابر ظالمان و ستمگران را تقویت می‌کند. پس می‌توان گفت: یکی از کارکردهای انتظار که تعهد و مسئولیت‌پذیری منتظران است، موجب تقویت راهبرد مقاومت خواهد بود. با مطالعه در سیره و سبک زندگی شهید سلیمانی عجله این ویژگی نیز از برجستگی خاصی برخوردار بوده و به خوبی قابل مشاهده است. تعهد و مسئولیت‌شناسی ایشان هم در زمان جنگ تحمیلی و دفاع مقدس و هم در مقابله با اشراک مسلح در جنوب شرق کشور و هم در مقابله با توطئه استکبار که در مثلث شوم غربی، عبری و عربی متجلی شده بود؛ به عنوان محور مقاومت به نقطه اوج خود رسید؛ به گونه‌ای که فتنه تکفیری‌ها و داعش را که می‌توانست علاوه بر جهان اسلام، دامن همه جهان را فراگیرد؛ از ریشه برکند. شهید سلیمانی عجله در نامه خویش به فرزندش به تعهد و مسئولیتش در قبال مردم بی‌دفاعی که مورد هجوم واقع شده بودند؛ اشاره کرده و بر این نکته تأکید داشته که آرامش خودش فدای آرامش آنان باید باشد. «من متعلق به آن سپاهی هستم که نمی‌خواهد و نباید بخوابد؛ تا دیگران در آرامش بخوابند. بگذار آرامش من فدای آرامش آنان بشود و بخوابند» (نامه به فرزندش).

عَزَّوَجَلَّ سِرًّا وَ جَهْرًا ...».

۱. بیانات در نیمه شعبان، ۱۳۹۸/۱/۳۱، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۷۷۳۳:۱۳۹۸/۱/۳۱>

۴. شجاعت و مقاومت

شجاعت یکی دیگر از فضایل اخلاقی است که مورد تمجید و تشویق خداوند قرار گرفته است. خداوند کسانی را که در تبلیغ دین الهی غیر از خدا از کسی دیگر نمی ترسند را مورد تمجید خویش قرار داده است.^۱ اهمیت این ویژگی در حدی است که در روایاتی که صفات و ویژگی های یاران امام مهدی علیه السلام بیان شده؛ به این صفت نیز اشاره شده است. در روایتی برای اشاره به این ویژگی از تعبیر کنایی «لیوث» (شیران) استفاده شده که قلب های شان همانند پاره های آهن محکم است «لِيُوثُ بِالنَّهَارِ كَأَنَّ قُلُوبَهُمْ زُبُرُ الْحَدِيدِ» (مفید، ۱۴۱۳: ۲۰۸).

شهید سلیمانی رحمته الله علیه با تاسی از فرهنگ انتظار، به خوبی توانست این ویژگی را در خود نهادینه کند و در صحنه های مختلف چه در جنگ تحمیلی و چه در مبارزه با اشرار و چه در دفاع از حرم اهل البیت علیهم السلام و مبارزه با جریان های تکفیری با برخورداری از شجاعت، رشادت های مثال زدنی از خود بر جای نهاد. مقام معظم رهبری (مدظله) با یادآوری این مطلب در این باره می فرماید:

این شهید عزیز ما هم دل و جگر داشت؛ به دهان خطر می رفت و ابا نداشت؛ هم با تدبیر بود؛ منطق داشت برای کارهایش. این شجاعت و تدبیر توأمان، فقط در میدان نظامی هم نبود، در میدان سیاست هم همین جور بود (۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

همچنین می فرماید:

حاج قاسم ... در راه خدا و انجام وظیفه و جهاد فی سبیل الله از هیچ چیز پروا نداشت؛ نه از دشمن پروا داشت، نه از حرف این و آن پروا داشت، نه از تحمل زحمت پروا داشت (حضور در منزل شهید، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳).

شهید سلیمانی رحمته الله علیه با توجه به اهمیت شجاعت در جمع رزمندگان اسلام می گوید:

شما با همین اسلحه کلاشینکف و ... افتخار آفریدید چرا؟ چون از جان گذشتید، البته ما از جان گذشتیم نه این که تدبیر نکنیم نه این که بر مبنای تدبیر عمل نکنیم، نه، بر مبنای تدبیر عمل می کنیم اما از مرگ ترس نداریم چون از جان گذشتیم (سخنرانی در جمع مدافعان حرم در البوکمال: ۱۳۹۶).

در واقع آن شهید عزیز با ایمانی که به حرکت و راه خود داشت؛ بدون ترس از دشمنان با توکل به خداوند و با تدبیر، شجاعانه اقدام می کرد و در راه خدا و انجام وظیفه از هیچ چیز پروا

۱. «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا» (احزاب: ۳۹).

نداشت.

۵. عدالت خواهی، ظلم ستیزی و مقاومت

عدالت خواهی و ظلم ستیزی خواست فطری بشریت است و بر پایه آن مردم در انتظار ظهور منجی موعود به سر می برند. زیرا بر طبق وعده‌ای که داده شده، با ظهور منجی موعود ظلم و ستم، از ریشه کنده می شود و جامعه انسانی طعم شیرین عدالت را خواهد چشید. در حقیقت «روز موعود یعنی روزی که عدالت با جهانی پراز جور و ستم روبرو می شود و پایه‌های آن را ویران می کند. و ظلم و ستم به هر اندازه که زیاد شده و ریشه دوانده باشد؛ نابود خواهد شد» (صدر، ۱۴۱۷: ۴۴).

بنابراین منتظران ظهور که خود را برای آن واقعه مهم آماده و برای آن زمینه سازی می کنند؛ ظلم ستیزی و مبارزه با مظاهر مختلف ظلم و ستم را باید یکی دیگر از وظایف خودشان بدانند و خود را برای این رسالت مهم آماده نمایند.

مقام معظم رهبری (مدظله) در باره رسالت حضرت مهدی علیه السلام در مبارزه با ظلم و ستم می فرماید:

بشر به سمت آن چیزی حرکت می کند که مظهر آن، وجود مقدس مهدی علیه السلام باشد و او کسی است که در احادیث متواتر وارد شده که دنیا را از عدل و داد پُر می کند و ظلم را ریشه کن می سازد (حضرت آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۲/۱۰).^۱

بنابراین «همه بشریت متدین، منتظر مصلح است و همه‌ی مسلمین، منتظر مهدی موعودند... عدل و داد، استقرار عدالت در جامعه، از بین بردن ظلم از سطح زمین، خصوصیت مهدی موعود است» (همان: ۱۳۶۸/۱۲/۱۰).^۲ زیرا «ما شعله‌های ظلم و جور و نظام ظالمانه و استکبار را مشاهده می کنیم که روز به روز مشتعل تر می شود... الآن دنیا از ظلم و جور پُر شده و واقعاً ملت‌ها پناهی ندارند. اگر ما خودمان را در سایه‌ی اسلام حفظ کنیم، می توانیم پناه ملت‌ها باشیم. بنابراین، هدف بزرگ پیامبران و هدف قیام ولی عصر علیه السلام تأمین عدالت اجتماعی است. اولین ارزش در نظام ما از لحاظ عملی، باید تأمین عدالت اجتماعی باشد» (همان: ۶۸/۱۱/۹).^۳

۱. بیانات در دیدار با نیروهای سپاه پاسداران در تاریخ ۱۳۶۸/۱۲/۱۰؛ ۳۹۶- <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=>

۲. همان.

۳. بیانات در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۶۸/۱۱/۹؛ ۲۲۵۹- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=>

منتظران براساس تربیت مهدوی‌شان درس عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی را آموخته‌اند؛ و هرگز در راه مبارزه با ظلم و ستم دچار یأس و ناامیدی نمی‌شوند. در واقع «اعتقاد به مهدویت موجب می‌شود تا با ظلم و مراکز قدرت ظالمانه درگیر شویم. بنابراین وقتی ملتی معتقد است نقشه ظالمانه و شیطانی امروز در کلّ عالم قابل تغییر است، آن ملت شجاعت می‌یابد و احساس می‌کند دست تقدیر، تسلط ستم‌گران را برای همیشه به طور مسلم ننوشته است. انسان‌ها می‌توانند تلاش کنند و پرچم عدالت را - و لو در يك نقطه محدود - بلند کنند» (همان: ۱۳۸۱/۷/۳۰).^۱

از این جهت می‌توان گفت مکتب انتظار رسالت مبارزه با ظلم را وظیفه خود می‌داند و آن‌را به منتظران تعلیم می‌دهد. در نتیجه «جوانان و روشن‌فکران و عموم ملت ما با اعتقاد به ظهور مهدی علیه السلام این اعتقاد را سخ را در دل خود پرورش می‌دهند که نظم ظالمانه جهانی، قابل زوال است و ابدی نیست؛ می‌شود با آن مبارزه و در مقابل آن ایستادگی کرد» (همان: ۱۳۸۱/۷/۳۰).^۲

با توجه به فطری بودن عدالت‌خواهی، همه کسانی که به منجی موعود باور دارند و در انتظار ظهور وی به سر می‌برند؛ بر این باورند که منجی موعود با ظهور خودش بشر را از ظلم و جور نجات خواهد داد. از این رو تلاش برای مبارزه با ظلم و ستم و مقاومت در این راه، رسالت مهم و خطیری است که منتظران آن‌را از مکتب انتظار می‌آموزند. یعنی عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم یکی از کارکردهای فرهنگ انتظار است که می‌تواند برای تقویت و تعمیق مقاومت کمک نماید و این درسی است که شهید سلیمانی علیه السلام آن‌را از مکتب انتظار آموخته بود و از این جهت عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم و ستم را یکی از رسالت‌های اصلی خودش می‌دانست و در این راه تلاش بسیاری نمود و رشادت‌هایی را از خود به یادگار گذاشت. در این راستا آن شهید عزیز عدالت‌محوری را رسالت دولت اسلامی معرفی نموده است (شیرازی، ۱۳۹۹: ۸۰) همچنین در تبیین مشخصه‌های اسلام ناب از منظر امام خامنه‌ای (مدظله)، ظلم‌ستیزی و عدالت‌محوری را از مشخصه‌های آن معرفی کرده است (همان).

شهید سلیمانی علیه السلام که در مکتب انتظار چنین درسی را آموخته بود؛ رعایت عدالت را معیار حرکت خودش می‌دانست. به تعبیر مقام معظم رهبری (مدظله) شهید سلیمانی علیه السلام به شدت مراقب حدود شرعی بود؛ و مراقب بود که به کسی تعدی و ظلم نشود، از این رو احتیاط‌هایی

۱. بیانات در دیدار با مردم در نیمه شعبان، ۱۳۸۱/۷/۳۰؛ ۳۱۴۹. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۳۱۴۹>

۲. همان.

می‌کرد که معمولاً در عرصه نظامی، خیلی‌ها این احتیاط‌ها را لازم نمی‌دانند (بیانات: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

بنابراین: از طرفی عدالت خواهی و ظلم‌ستیزی از مؤلفه‌های انتظار فعال و پویا است، و از طرف دیگر عدالت خواهی و ظلم‌ستیزی مستلزم مقاومت است. پس انتظار فعال را می‌توان یکی از عوامل مؤثر در تعمیق مقاومت برشمرد.

۶. حق طلبی و مقاومت

حق طلبی نیز همانند ظلم‌ستیزی یکی دیگر از خواست‌های فطری است؛ براساس آن همه انسان‌ها و در همه مکان‌ها با هر دین و آئینی که بدان باور داشته باشند؛ به سمت حق گرایش دارند و از باطل گریزانند. از منظر شهید مطهری علیه السلام:

وجدان فطری برای انسان همانند وجدان عقلی دارای اصالت است. از این رو براساس وجدان فطری، فطرت حق جویی در انسان وجود دارد و او را به حرکت وامی‌دارد (مطهری، ۱۳۹۶: ج ۲۹، ۵۴۰).

بر این اساس «ظهور مهدی موعود حلقه‌ای است از حلقات مبارزه اهل حق و اهل باطل که به پیروزی نهایی اهل حق منتهی می‌شود. سهم بودن يك فرد در این سعادت موقوف به این است که آن فرد عملاً در گروه اهل حق باشد. ... از مجموع آیات و روایات استنباط می‌شود که قیام مهدی موعود علیه السلام آخرین حلقه از مجموع حلقات مبارزات حق و باطل است که از آغاز جهان برپا بوده است. مهدی موعود تحقق‌بخش ایده‌آل همه انبیا و اولیا و مردان مبارز راه حق است» (همان: ج ۲۴، ۴۳۷-۴۳۸).

در واقع با اعتقاد به مهدویت و فرهنگ انتظار، بشریت امیدوار است که دوران تسلط باطل قطعاً سپری خواهد شد. زیرا در مهدویت وعده داده شده که حق بر باطل پیروز می‌شود و بساط ظلم و ستم برچیده شده صلح و عدل و داد گسترش می‌یابد. وعده پیروزی حق بر باطل یکی از مهم‌ترین آثار و دستاوردهای اعتقاد به مهدویت و فرهنگ انتظار است. از این رو در روایات به «حمایت از حق» که یکی از ویژگی‌های یاران امام مهدی علیه السلام است؛ اشاره شده است. امام صادق علیه السلام با تأکید بر این مطلب در این باره می‌فرماید:

خداوند به وسیله آنها، امام حق را یاری می‌کند (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۳۰۸).^۱

۱. «... هُمْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ مُشْفِقُونَ يَدْعُونَ بِالشَّهَادَةِ وَ يَتَمَنُّونَ أَنْ يُقْتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ شِعَارُهُمْ يَا لِنَارَاتِ الْحُسَيْنِ إِذَا سَارُوا يَسِيرُ الرُّعْبُ أَمَامَهُمْ مَسِيرَةَ شَهْرِ يَمْشُونَ إِلَى الْمَوْلَى إِزْسَالًا بِهِمْ تَنْصُرُ اللَّهُ إِمَامَ الْحَقِّ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۳۰۸).

براین اساس انقلاب اسلامی که با تأسی از مهدویت و انتظار شکل گرفته؛ دفاع از حق یکی از آرمان‌های بزرگ آن به‌شمار می‌رود و به تعبیر رهبر معظم انقلاب تربیت جوانان مؤمن و انقلابی و با اراده و مصمم در دفاع از حق و حقیقت از معجزات بزرگ و فتح الفتوح انقلاب اسلامی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۰۳/۲۵).^۱

شهید سلیمانی علیه‌السلام که پرورش یافته مکتب انقلاب اسلامی است، بر این باور است که شهدای دفاع مقدس که برای تحقق پیروزی حق بر باطل به شهادت رسیده‌اند؛ مدل و الگویی جذاب و خواستنی از انسان‌هایی هستند که می‌توانند شاخص و تراز باشند (شهید سلیمانی؛ ۱۳۹۲/۲).^۲

بنابراین: از طرفی فرهنگ انتظار مستلزم حق طلبی است، و از طرف دیگر حق طلبی مستلزم مقاومت است. پس فرهنگ انتظار را می‌توان یکی از عوامل مؤثر در تعمیق مقاومت برشمرد.

۷. تکلیف محوری و مقاومت

تکلیف‌پذیری یکی از ویژگی‌های انسان‌هاست. انسان برخلاف حیوانات در چارچوب قوانینی که برایش وضع شده خود را موظف به رعایت آن قوانین می‌داند. «این قوانین قراردادی از آن نظر که از طرف یک مقام صلاحیت‌دار وضع می‌شود و به انسان تحمیل می‌شود و تحمل قانون از نوعی زحمت و مشقت خالی نیست، به نام «تکلیف» خوانده می‌شود» (مطهری، ۱۳۹۶؛ ج ۲، ۲۹۳). تکلیف محوری یکی دیگر از ویژگی‌هایی است که در فرهنگ انتظار بدان توجه شده است.

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله) انتظار پویا، وظایف و تکالیفی را در پی دارد که بر منتظران لازم است آنها را به انجام برسانند. «مسئله انتظار هم که جزء لاینفک مسئله مهدویت است، از آن کلیدواژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام است؛ ... انتظار یعنی این آینده حتمی و قطعی است؛ ... این انتظار، تکلیف بر دوش انسان می‌گذارد» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۴/۱۸).^۳ از دیدگاه ایشان بین انتظار و وظیفه‌گرایی انسان ملازمه وجود دارد، یعنی هرچه انتظار شدیدتر باشد به همان میزان تکلیف انسان بیشتر و وظیفه او سنگین‌تر خواهد بود. زیرا انتظار مستلزم آمادگی است و آمادگی

۱. بیانات در دیدار با یگان‌های مانور عاشورا در تاریخ؛ ۲۷۵۷ = <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2757>

۲. بیانات در سالگرد شهادت شهید حسن شاطری؛ ۱۳۹۲/۲/۲۴.

۳. بیانات در دیدار با مرکز تخصصی مهدویت؛ ۱۲۸۸۹ = <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>

نیز در گرو انجام تکالیفی است که بر عهده منتظر گذاشته شده است.

بنابراین انتظار پویا در بطن خود تکلیف محوری را به دنبال دارد و این امر مقاومت در برابر ظالمان و ستمگران را تقویت می‌کند و آن را تعمیق می‌بخشد. پس می‌توان گفت: یکی از مظاهر انتظار که تکلیف محوری منتظران است موجب مقاومت است. انقلاب اسلامی که از اندیشه مهدویت و انتظار الهام گرفته شاهد صدق این مطلب است. زیرا در طول چهل سال گذشته مردم با شناخت تکالیف خویش و با پابندی به آنها در مقابل جهان استکبار به نیکی مقاومت کرده است.

شهید سلیمانی علیه السلام با الهام از فرهنگ انتظار در این حوزه نقش پررنگی داشته و حوزه مقاومتی ملت ایران را از مرزهای خاکی و آبی کشور به آن سوی مرزها و در دل آزادگان و منتظران گسترانده و الگویی از مقاومت را به روی همگان ارائه داد. در این رویکرد انجام تکلیف رسالت منتظران است چه به پیروزی بیانجامد و چه پیروزی ظاهری را در پی نداشته باشد. شهید سلیمانی علیه السلام در جمع مدافعان حرم بر این نکته اشاره داشته و خاطره‌ای از شکست در عملیات بدر نقل کرده که امام خمینی علیه السلام به همین مطلب اشاره داشته که ما نباید به پیروزی‌ها و شکست‌ها نگاه کنیم، بلکه باید به تکلیف‌مان نگاه کنیم (شیرازی، ۱۳۹۹: ۵۶).

بنابراین از طرفی تکلیف محوری را می‌توان یکی از پیامدهای فرهنگ انتظار به‌شمار آورد؛ و از طرف دیگر تکلیف محوری موجب آمادگی‌های لازم در حوزه‌های مختلف می‌شود که تعمیق مقاومت یکی دست‌آوردهای آن است.

نتیجه‌گیری

فرهنگ انتظار از منظر شیعی اهمیت بسیاری دارد و در حوزه‌های مختلف فردی و اجتماعی دارای کارکرد است. بدین جهت در روایات از آن به برترین اعمال، با فضیلت‌ترین و بهترین عبادات و برترین جهاد امت یاد شده است. شهید سلیمانی علیه السلام، که در مکتب امامین انقلاب اسلامی تربیت شده بود با درک عمیقش از انتظار توانست راهبرد مقاومت را در منطقه عمق ببخشد و با بهره‌گیری از فرهنگ انتظار توانست الگوی مناسبی از انسان منتظر را به عنوان یک مدرسه و مکتب درس‌آموز به نمایش گذارد. در این مقاله نقش و کارکرد رفتاری و کنشی فرهنگ انتظار در تعمیق راهبرد مقاومت با تأکید بر مکتب شهید سلیمانی علیه السلام، مورد بررسی قرار گرفت. لازم به یادآوری است که سه عنصر باورها، ارزش‌ها و رفتارها از عناصر اصلی فرهنگ به‌شمار می‌روند. از این رو فرهنگ انتظار در سه حوزه باورها، ارزش‌ها و رفتارها کارکردهایی دارد

که می‌تواند به تعمیق و تقویت راهبرد مقاومت کمک نماید و آثاری مطلوب از خود بر جای گذارد.^۱

رفتارها و کنش‌ها برآیند عملی اعتقادات، باورها و ارزش‌ها هستند و در واقع آن دو یعنی باورها و ارزش‌ها در رفتارها و کنش‌ها متجلی می‌شوند و ظهور پیدا می‌کنند. مکتب شهید سلیمانی علیه السلام از این جهت نیز از فرهنگ انتظار الهام گرفته است. مهم‌ترین رفتارهای برآمده از فرهنگ انتظار که در شهید سلیمانی علیه السلام ظهور و بروز پیدا کرده بود و برای تعمیق و تقویت راهبرد مقاومت دارای تأثیر بودند؛ عبارتند از: خودسازی و تهذیب نفس، صبر و شکیبایی، تعهد و مسئولیت‌پذیری، شجاعت، عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی، حق‌طلبی و تکلیف‌محوری. این کارکردهای رفتاری فرهنگ انتظار را می‌توان با استفاده از روایاتی که در خصوص منتظران و یاران امام زمان علیه السلام از سوی ائمه علیهم السلام مطرح شده است را به دست آورد. از این جهت رفتار شهید سلیمانی علیه السلام متأثر از فرهنگ انتظار بود. ظهور و بروز این رفتارها در آن شهید عزیز از طرفی موجب تقویت روحیه خودش می‌شد که برای تقویت و تعمیق جبهه مقاومت از کمک می‌گرفت؛ و از طرف دیگر با وجود این کنش‌ها الگو و اسوه‌ایی از انسان منتظر را به نمایش گذاشت که در طول تاریخ بسان مکتب و مدرسه و راه برای دیگران باقی خواهد ماند.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن اثیر، مبارک بن محمد (۱۳۶۷ش)، *النهایه فی غریب الحدیث والاثیر*، قم، اسماعیلیان، چهارم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۵۹ش)، *کمال الدین و تمام النعمه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، دوم.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق)، *من لا یحضره الفقیه*، قم، جامعه مدرسین، دوم.
۴. اسکیدمور، ویلیام (۱۳۸۵)، *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*، جمعی از مترجمان، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، اول.
۵. آشوری، داریوش (۱۳۸۹ش)، *تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ*، تهران، نشر آگه، چهارم.

۱. در این مقاله تنها از کارکرد کنش‌ها و رفتارهای برآمده از انتظار که در تعمیق مقاومت دارای تأثیر بوده؛ بحث و گفت‌وگو شده است.

۶. خزاز رازی، علی بن محمد (۱۳۶۰ ش)، *کفایة الاثر فی النص علی الائمه الاثنی عشر*، قم بیدار، اول.
۷. دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۱ ش)، *لغت نامه*، تهران، چاپ و افست گلشن.
۸. زبیدی، محمد بن محمد مرتضی (۱۴۱۴ ق)، *تاج العروس من جواهر القاموس*، بیروت، دارالفکر، اول.
۹. سعدی، ابوجیب (۱۴۰۸ ق)، *القاموس الفقهی لغه واصطلاحا*، دمشق، دارالفکر، دوم.
۱۰. شیرازی، علی (۱۳۹۹ ش)، *شاخص های مکتب شهید سلیمانی*، قم، خط مقدم، اول.
۱۱. صدر، محمد باقر (۱۴۱۷ ق)، *بحث حول المهدی*، بیروت، مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه، اول.
۱۲. طباطبایی، محمد حسین (۱۴۰۲ ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، دوم.
۱۳. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵ ش)، *مجمع البحرين*، تهران، مرتضوی، سوم.
۱۴. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۱ ق)، *الغیبه*، تهران، دارالمعارف الاسلامیه، اول.
۱۵. کاوه، ناصر (۱۳۹۸ ش)، *من قاسم سلیمانی هستم*، تهران، نوآوران سینا.
۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق)، *الکافی*، تهران، دارلکتب الاسلامیه، چهارم.
۱۷. گولد، جولیس؛ کولب، ویلیام (۱۳۹۲)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه: باقر پرهام، تهران، مازیار، دوم.
۱۸. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق)، *بحار الانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، اول.
۱۹. محسنی، منوچهر (۱۳۸۱)، *مقدمات جامعه شناسی*، تهران، نشر دوران، هجدهم.
۲۰. مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۵ ش)، *مجموعه پرسش ها و پاسخ ها*، قم، مؤسسه آموزشی امام خمینی علیه السلام، دهم.
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۹۶ ش)، *مجموعه آثار*، بی جا، انتشارات صدرا، چاپ بیست و دوم.
۲۲. معین، محمد (۱۳۶۴ ش)، *فرهنگ معین*، تهران، امیرکبیر، هفتم.
۲۳. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ ق)، *الاختصاص*، قم، کنگره شیخ مفید، اول.
۲۴. مکرّم، محمد بن (۱۴۱۴ ق)، *لسان العرب*، بیروت، دارالصادر، سوم.
۲۵. موسوی اصفهانی، محمد تقی (۱۴۰۴ ق)، *مکیال المکارم*، قم، مؤسسه الامام المهدی، سوم.
۲۶. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ ق)، *الغیبه*، تهران، مکتبه الصدوق، اول.
۲۷. سایت مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir>

